

Lärohandledning med övningar

Norden under andra världskriget

Ämne: Historia och SO

Målgrupp: Gymnasiet och högskolan

FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

Uppsala
KOMMUN
UPPSALA STADSARKIV

Innehållsförteckning

Koppling till läroplan	3
Inledning	4
Övning 1: Sverige	5
Övning 2: Norge	8
Övning 3: Finland	11
Avslutning	14

I den här lärarhandledningen finns allt du behöver för att hålla workshopen om Norden under andra världskriget.

Workshopen består av tre gruppövningar med lärarledd genomgång efter varje moment. Tidsåtgången är cirka 90 minuter.

Arkivhandlingarna i denna workshop kommer i första hand från Folkrörelsearkivet för Uppsala län och Uppsala stadsarkiv. Kontakta gärna ett arkiv på din ort om du vill skapa en lokal koppling till materialet.

Koppling till läroplan

Denna workshop är i första hand anpassad för gymnasieskolan inom ämnen historia och samhällsvetenskap. Den går emellertid även att använda på högstadiet.

Workshopen relaterar bland annat till innehållet i Lgr GY 11 Hib1. Den har också utformats med inspiration från Unescos ramverk för medie- och informationskunnighet i skolan och lärarutbildningen.

Förberedelser

1. Skriv ut elevmaterialet.
2. Förbered visning av PowerPoint-presentationen.
3. Eleverna behöver pennor.

Tips! Låt eleverna använda sina mobiltelefoner för att till exempel söka upp ord eller händelser som de inte känner till.

Inledning

Det andra världskriget drabbade de nordiska länderna på olika sätt. De handlingar som eleverna ska studera berättar om vardagslivet och stämningläget under krigsåren. Elevernas uppgift är att tolka källorna.

Workshopen utgörs av tre gruppövningar, Sverige (A), Norge (B) och Finland (C). Börja med att låta eleverna studera arkivhandlingarna märkta A1-A4. Låt därefter varje grupp redogöra för sin tolkning av en arkivhandling. De ska beskriva vad det är för handling och vad den berättar om livet under krigsåren. Fortsätt därefter med att göra samma sak med arkivhandlingarna B1-B4 och C1-C4.

Beräkna cirka tio minuters gruppstudier och 15 minuters lärarledd genomgång för varje moment.

Gruppindelning och förklaring av elevmaterialet

1. Dela in eleverna i grupper om två eller tre.
2. Förklara elevmaterialet.
3. Dela ut elevmaterialet. Varje grupp ska ha ett exemplar.

Inled workshopen med att ge eleverna en bakgrund till det andra världskriget. Förklara upptakten och nämn vilka olika ideologier som var i krig med varandra.

Visa PowerPoint-bilden över Europa 1939-1941.

Viktiga händelser

- Den 1 september 1939 anföll Tyskland (nationalsocialistisk diktatur), ledd av Adolf Hitler, Polen.
- Den 3 september förklarade England och Frankrike (demokratier) Tyskland krig. Det andra världskriget startade.
- Den 30 november anföll Sovjetunionen (kommunistisk diktatur), ledd av Josef Stalin, Finland.
- Den 9 april 1940 anföll Tyskland Norge och Danmark.

Sverige var från 1940 omringat av ockuperade och krigförande länder. Fråga eleverna hur de tror att det var att leva i Sverige under den här tiden.

Övning 1: Sverige

Övningen utgår från en analys av arkivhandlingar som visar på hur Sverige påverkades av det andra världskriget.

1. Låt eleverna under 7-10 minuter granska och diskutera arkivhandlingar märkta med A1-A4.
2. Gå igenom arkivhandlingarna i helklass och diskutera med eleverna. Ta hjälp av PowerPoint-bilderna. Som stöd för ert samtal finns tips och underlag nedan.

Gruppindelning och förklaring av elevmaterialet

1. Dela in eleverna i grupper om två eller tre.
2. Förklara elevmaterialet.
3. Dela ut elevmaterialet. Varje grupp ska ha ett exemplar.

Inled workshopen med att ge eleverna en bakgrund till det andra världskriget och de olika ideologier som var i krig med varandra (demokrati, kommunism, nazism/fascism).

A1: Ransoneringskort från krigsåren

Fråga eleverna vad ransonerering innebär.

Livsmedelsransonereringar infördes i Sverige direkt efter krigsutbrottet. Varje person, även barn, tilldelades ransoneringskort. Syftet var att alla skulle få tillräckligt med mat för att överleva. Några exempel på varor som var ransonerade var kaffe, bröd, ost, kött, ägg, socker, grädde och mjöl. Efter freden 1945 upphörde ransoneringarna efter hand och det sista som släpptes fritt var kaffet (1951).

Det krävdes även kuponger för att gå på restaurang och för att köpa kläder och skor. Under krigsåren blev det vanligare att lappa och laga samt att sy om kläder.

A1: Ransoneringskort från krigsåren (forts.)

Fråga eleverna vad de skulle göra idag om det blev brist på livsmedel eller kläder. Under krigsåren blev det till exempel vanligt bland allmänheten att plocka svamp och bär. Det blev även vanligare att odla själv.

Visa fotografiet i PowerPoint-presentationen på Gustaf V:s besök i Uppsala 1941. Fråga eleverna om det är något annorlunda på bilden. Berätta att det blev förbjudet att köra bil och motorcykel i samband med krigsutbrottet. Allt drivmedel skulle gå till militärens fordon. Istället började man driva fordon med gengas. Det som syns på kungens bil är ett gengasaggregat.

A2: Pantbankens cykelregister

Cykelliggare från Pantlånekontorets arkiv. Upplys eleverna om att liggaren (registret) endast fanns under åren 1939-1944. Fråga eleverna varför registret endast fanns under krigsåren.

Ransonerings på drivmedel infördes i samband med krigsutbrottet. Det blev därför vanligare att cykla och omsättningen på cyklar ökade.

Fråga eleverna om de lyckats tyda handstilen. Vad heter personerna som lämnat in sina cyklar och vad har de för yrken?

A3: Svenska beredskapsmän

Tiden som andra världskriget pågick kallas för beredskapstiden. Mer än en miljon svenska män var under krigsåren inkallade till beredskap. Männerna bevakade landets gränser.

Beredskapen öppnade upp för kvinnorna att komma in på arbetsmarknaden.

A4: En svensk tiger

En svensk tiger är en bild av Bertil Almqvist som skapades åt Statens Informationsstyrelse 1941. Den randiga tigern var en del av en vaksamhetskampanj som bedrevs i Sverige under beredskapen.

Bilden har ett dubbelt budskap, beroende på om ordet tiger avser ett verb eller ett substantiv.

Som verb var det en uppmaning till allmänheten att tiga om sådant som kunde skada Sverige. Om man till exempel såg en förflyttning av beredskapsmän så skulle man inte prata om det. Som substantiv signalerade det att svensken var stark och farlig.

Bilden visar på det spända läge och ovissheten som rådde i Sverige under krigsåren. Fråga gärna eleverna vad de upplever som ovisst idag.

Sammanfattning

Sverige präglades under krigsåren av bland annat beredskap, ransoneringar och en allmän osäkerhet. Omkring en miljon svenska män kallades under krigsåren in för att bevaka landets gränser. Därutöver infördes ransonering av livsmedel, drivmedel och kläder. Många svenskar engagerade sig för att hjälpa bland annat Finland och Norge.

Övning 2: Norge

Övningen utgår från en analys av arkivhandlingar som visar på hur Norge påverkades av det andra världskriget.

1. Låt eleverna under 7-10 minuter granska och diskutera arkivhandlingar märkta med B1-B4.
2. Gå igenom arkivhandlingarna i helklass och diskutera med eleverna. Ta hjälp av PowerPoint-bilderna. Som stöd för ert samtal finns tips och underlag nedan.

B1: Norskt tackbrev från 1945

Fråga eleverna varför brevet skrivits och vad det berättar om förhållandena i Norge under kriget.

Den norska befolkningens liv under ockupationen präglades av varubrist, med bristsjukdomar som följd. Tack vare hjälp från Sverige och Danmark klarade sig dock normännen bättre än befolkningen i många andra ockuperade länder.

Svenska Norgehjälpen var en hjälporganisation som samlade in pengar, kläder och mat som skickades till Norge.

I brevet tackar en norsk familj för ett hjälppaket från Sverige. De nämner bland annat att det treåriga barnet tog ostbiten med sig i sängen på kvällen för att ingen annan skulle äta av den. Affischen från Norgehjälpen vill berätta att Norges barn saknar mat att äta.

Be gärna eleverna att reflektera över det faktum att Norge är ett av världens rikaste länder idag.

B2: Kuvert från norskt brev

Kuvertet kommer från ett norskt brev som skickades till Sverige under kriget. Fråga eleverna om de vet vad det tyska ordet "geöffnet" (öppnat) betyder samt varför de tror att det stämplat med just ordet "öppnat".

Under ockupationen inskränktes de norska medborgarnas rättigheter. Bara ett parti, det norska nazistpartiet, blev tillåtet, pressfriheten inskränktes och radioapparater förbjöds. Även brev kontrollerades av tyskarna. De öppnade och läste breven för att spåra motståndsmän samt för att kontrollera att ingen känslig information lämnades ut.

Fråga eleverna om de känner igen begreppet censur samt om censur förekommer någonstans idag.

B3: "Sedel" från koncentrationslägret Sachsenhausen

Fråga eleverna vad ett koncentrationsläger var för något samt varför de tror att tyskarna betalade "lön" till fångarna.

Sachsenhausen var ett koncentrationsläger utanför Berlin. I lägret sattes inledningsvis politiskt oppositionella som kommunister, socialdemokrater och fackföreningsfolk. Här hamnade även människor som nazisterna betraktade som rasmässigt underlägsna, till exempel judar och romer. Även politiska motståndare från andra ockuperade länder, däribland Norge, hamnade i Sachsenhausen.

Man räknar med att omkring 30 000 människor dog i Sachsenhausen under perioden 1936-1945, varav flertalet sovjetiska krigsfångar. (I dödslägret Treblinka mördades som jämförelse uppskattningsvis 900 000 människor på bara ett år.)

På texten bredvid sedeln står det: "Sådana här lappar gav man till fångarna som en slags betalning för arbete. Man kunde självklart inte köpa något för dem."

Visa PowerPoint-bilden med skylten "Arbeit macht frei". Fråga eleverna vad det betyder ("Arbete ger frihet"). Parollen användes av nazisterna för att inge fångarna hopp.

B4: Fotografi från den tyska kapitulationen i Norge

Fotografi från den tyska kapitulationen i Norge. Bildtexten lyder: "Hjemmestyrkene [motståndsrörelsen] övertar Åkershus fästning den 11 maj 1945".

Fråga eleverna hur de tror att den norske motståndsmannen till vänster, Terje Rollem, kände sig i detta ögonblick. Fråga sedan hur de tror att den tyske officeren i mitten, Joseph Nichterlein, kände sig.

Tyskarna i Norge kapitulerade tre dagar efter krigsslutet vid Åkershus fästning i Oslo. På texten bredvid fotografiet står det: "Det är underligt för en norsk att se den här bilden. I 5 år hade tyskarna förföljt, torterat och dödat sådana här unga män. Behandlat dem som om de inte var människor. Och plötsligt kommer en dag när de måste behandla dem som sådana". Bilden är mycket känd i Norge.

Den tyske officeren ska efter kriget ha sagt om fotografiet: "Jag hoppas att ingen tror att jag höjde handen för att göra Hitlerhälsning, för den mannen [Hitler] har jag avskytt i hela mitt liv". Nichterlein dog i fångenskap 1947.

Sammanfattning

Norge var ockuperat under större delen av kriget och de norska medborgarnas rättigheter inskränktes. Det rädde även varubrist. Hjälppaket från Sverige och Danmark bidrog till att norrmännen klarade sig bättre än befolkningen i många andra ockuperade länder.

Övning 3: Finland

Övningen utgår från en analys av arkivhandlingar som visar på hur Finland påverkades av det andra världskriget.

1. Låt eleverna under 7-10 minuter granska och diskutera arkivhandlingar märkta med C1-C4.
2. Gå igenom arkivhandlingarna i helklass och diskutera med eleverna. Ta hjälp av PowerPoint-bilderna. Som stöd för ert samtal finns tips och underlag nedan.

C1: Svensk propagandaaffisch

Svensk propagandaaffisch från 1940 som uppmanar den svenska befolkningen att hjälpa Finland i vinterkriget.

Den svenska regeringen och den för ändamålet bildade Finlandskommittén samlade in närmare en halv miljard kronor och ställde vapen, ammunition, flygplan och fordon till Frivilligkårens förfogande. Nästan 13 000 svenskar anmälde sig, varav ungefär 8 000 antogs. Svenska soldater deltog under finskt befäl i kriget mot Sovjetunionen och drygt 30 av dem stupade i strid. Sverige gjorde vad man kunde för att hjälpa Finland, men man var inte villiga att gå i öppet krig mot Sovjetunionen.

Fråga eleverna på vilket sätt de tror att Finlands sak var vår.

Finland och Sverige kallas ibland för brödrarfolk. Anledningen är ländernas långa gemensamma historia. Finland var en del av Sverige cirka 1200-1809. Därutöver skulle Sveriges säkerhetspolitiska läge försämrats om Finland förlorade kriget mot Sovjetunionen.

C2: Förteckning över finska krigsbarn som placerats på barnhem i Östhammar

Förteckningar över finska krigsbarn som placerats på barnhem i Östhammar. Fråga eleverna hur gamla barnen var.

Dokumentet är daterat 7 mars 1942. Det yngsta barnet var knappt två år och det äldsta var nästan åtta. Barnen hade kommit till Sverige utan sina föräldrar.

Barnen spenderade några månader i Östhammar innan de placerades i olika fosterfamiljer. Samtliga sex barn på förteckningen kunde återvända till Finland och återförenas med sina familjer. Tusentals finska barn stannade i Sverige och blev adopterade av sina fosterfamiljer.

Visa PowerPoint-bilden över kvinnor och barn vid Uppsala tågstation och fråga eleverna hur de tror att de tog sig till Sverige.

Sverige tog under kriget emot många flyktingar från Finland och Baltikum. De tog sig till Sverige landvägen (Torneå-Haparanda) eller som båtflyktingar över Östersjön.

C3: Pressklipp från Hufvudstadsbladet 20 september 1944

Fråga eleverna vad fredsavtalet med Sovjetunionen innebar för Finland.

Det andra kriget mellan Finland och Sovjetunionen, fortsättningskriget, utkämpades 1941-44. Finland hade anslutit sig till Tyskland i hopp om att återfå de landområden man tvingats avträdde i vinterkriget. Den 19 september 1944 ingick man ett fredsavtal med Sovjetunionen, där man bland annat tvingades byta sida i kriget. 1944-45 var man i krig med Tyskland.

C4: Ett finskt stridsflygplan under vinterkriget

Ett finskt stridsflygplan under vinterkriget.

Den finska svastikan var blå på vit bakgrund. Den togs i bruk 1918, kort efter Finlands frigörelse från Ryssland. De tyska nazisterna började använda svastikan först 1920.

Den svenske greven Eric von Rosen använde svastikan som familjesymbol. 1918 skänkte han ett stridsflygplan till Finland; det första i det finska flygvapnet. På planet hade han målat svastikor. Symbolen användes därefter av det finska flygvapnet fram till 1945.

Svastikan är en symbol som använts i stora delar av världen under tusentals år. Den har förknippats med positiva egenskaper som solens gång, lycka och fruktbarhet och används alltjämt i till exempel delar av Asien. I västvärlden symboliserar den sedan cirka 1930 främst nazism och folkmord.

Sammanfattning

Finland var i krigförande under större delen av krigsåren. 1939-40 utkämpade man vinterkriget mot Sovjetunionen och 1941-44 stred man på nytt mot Sovjetunionen i fortsättningskriget. Hösten 1944 slöt man en hård fred som bland annat innebar att man tvingades byta sida i kriget. Sverige bistod Finland med materiel och svenska frivilliga deltog i kriget på Finlands sida. Finland blev härjat av kriget och många flyktingar sökte sig till Sverige.

Avslutning

Du kan fundera på hur du vill avsluta övningen. Den här workshopen visar hur de tre nordiska ländernas erfarenheter från kriget skiljer sig åt; Norge fick erfara hur det var att leva under tysk ockupation, Sverige var rädda för att dras in i kriget och i Finland var det krig. Du kan till exempel diskutera hur de tre staterna agerat säkerhetspolitiskt under efterkrigstiden.

Lektionen har tagits fram av arkivarierna Per Agius och Nicklas Malmsjö på Folk rörelsearkivet för Uppsala län och Uppsala stadsarkiv.

Workshopen bygger till stor del på arkivmaterial från arkiven i Uppsala. Besök gärna ditt lokala arkiv om du vill ha en lokal prägel på övningen.

Per Agius, arkivarie
Folk rörelsearkivet för Uppsala län

FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

Nicklas Malmsjö, arkivarie
Uppsala stadsarkiv

